

РОЗДІЛ І ЕТНОЛОГІЯ ПОДІЛЛЯ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК

З ІСТОРІЇ ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЛЛЯ

Віктор Косаківський

Поділля - історико-етнографічний регіон України, що займає верхню і середню течію Південного Бугу та лівобережжя Середнього Подністров'я. Протягом століть історико-етнографічні межі Поділля часто змінювалися. Нині до Поділля входять: Вінницька, Хмельницька, частина Тернопільської та суміжні з ними подністровські райони Чернівецької і північні - Одеської областей. Етнологи поділяють Поділля на Східне та Західне.

Перші письмові згадки про мешканців середньої течії Південного Бугу (Гіпанісу) залишив нам "батько історії" Геродот. Описуючи племена Скіфії, він згадує і плем'я скіфів-землеробів, яке мешкало в середній течії Гіпанісу [1, с 35-36]. Літописи Київської Русі повідомляють, що на Побожжі та Подністров'ї проживають племена уличів та тиверців [2, с 8]. Географ Баварський (анонімний автор IX ст.) зазначав, що численний народ уличів має 318 міст, а ... народ тиверців - 148 міст [3, с 89].

Цінним джерелом подільської історії та етнології XV-XVI ст. є описи, спогади та щоденники очевидців.

Французький посол Жільбер-де-Лянуа, під час перебування на Поділлі в 1421 році згадує Кам'янець-Подільський, Пиляву та описує побут і звичаї знаті. Блез де Віженер, дослідник і археолог, у своїй книзі, виданій у Парижі 1573 року, описує природу та родючість ґрунтів Поділля та про часті напади татар на наш край [4, с 16]. Цінні відомості про Поділля містяться у роботах польських та італійських авторів XV-XVI ст. - Я. Длугоша, М. Кромера, М. Стрийковського, М. Меховіти, Ф. Руджієрі, І. Ліппомано, А. Гваньїні тощо [5, с 5].

Важлива інформація про Поділля знаходиться у праці французького військового інженера і відомого картографа Гійома Левассера де Боплана „Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн" (1651 р.) та на спеціальних мапах Подільського і Брацлавського воєводств цього жавтора [6]. Протягом 1630-1647 рр. Боплан жив в Україні. Місцем свого постійного перебування він називає м. Бар на Поділлі. Тому в узагальненому описі селянських повинностей, їх важкого становища, побуту, традицій, обрядів українського народу відобразилися спостереження допитливого француза і за життям подолян [4, с 17].

Певні географічно-етнографічні відомості про Поділля містять подорожні записки Ульріха фон Вердума, Евлії Челебі, а також анонімний "Загальний та ґрунтовний опис Польського королівства і особливо Поділля, або так званої України", яку було видано у Нюрнберзі в 1672 р. У кінці XVIII - на початку XIX ст. після приєднання Поділля до Російської імперії було виконано розгорнуті топографічні, статистичні і камеральні описи новоствореної Подільської губернії. Так у „Топографічному і камеральному описі Балтського повіту" (1800 р.) містяться

різноманітні етнографічні відомості: про національний склад населення, його господарські заняття, житло тощо [7, с 14-15].

В цей же час систематичне вивчення Поділля здійснюється також представниками польської науки. Матеріали про побут мешканців Поділля містяться у праці В. Марчинського "Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej" (1820-1822 pp.). У праці Л. Голембйовського "Lud polski. Jego zwyczaje, zabobony" (1830 р.) знаходимо відомості про їжу, одяг та житло подолян. На увагу заслуговує праця Ю. Сенковського "Dziennik z podróży Józefa Sękowskiego z Wilna przez Odessę do Stambułu" (1820 р.). У ній, описуючи свої мандрівки, автор згадує і Поділля. Його найбільше зацікавив народний одяг подолян. Не можна оминути й ім'я М. Гославського, автора поеми "Podolle" (1826 р.), в якій він торкнувся питання побуту та культури українського народу. Певний інтерес для дослідника становить праця Ю. Крашевського "Wspomnienia Odessy, Jegysanu i Budzaku: Dziennik przejazdu w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września" (1845-1846). Вона містить цікаві відомості про населення Волині й Поділля. Найповніше охарактеризовано народний одяг. Автор звернув також увагу на зовнішній вигляд населених пунктів, через які проїжджав та особливості менталітету місцевого населення. Увагу Ю. Крашевського привернули також чумакі. Детальний опис весілля з Вінницького повіту, поданий Б. Поповським у статті "Pieśni i obrzędy ludu ruskiego w Zalewanszczyźnie", яку вміщено у 6 томі збірника "Zbiór wiadomości do antropologii krajowej" (1882). Дія за дією розгортається картина весільної драми. Особливу увагу звернуто на весільні звичаї, які характерні саме для цієї частини Поділля. Цікавий, багатий локальними особливостями і опис весілля, поданий Л. Стадницькою у невеличкій розвідці "Pieśni i obrzędy ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskim", яку вміщено у 12 томі вищезгаданого збірника [8, с 33-54, 131-132].

Серед праць російських та вітчизняних дослідників першої половини XIX ст. заслуговує на увагу "Атлас Подольской губернии", складений у 1842 р. тодішнім військовим губернатором м. Кам'янця-Подільського і цивільним губернатором Поділля К. Я. Фліге. В "Атласі" вміщені малюнки із зображенням українців у народному вбранні. Відомості про національний склад населення Поділля, його господарську діяльність та спостереження над багатьма сторонами народного життя знаходяться у 10 томі „Военно-статистического обозрения Российской империи".

В цей же час зароджується інтерес до вивчення усної народної творчості Поділля. Чимало пісень, записаних на Поділлі увійшли до відомих збірників фольклору. В 1846 р. на Поділлі записував пісні та перекази Т. Г Шевченко.

Значну роль в активізації вивчення етнології Поділля відіграло Російське географічне товариство, засноване в 1845 р. Протягом 50-60-х рр. у виданнях товариства були опубліковані цінні етнологічні матеріали. Серед них стаття М. Михневича "Этнографические и статистические сведения об Ольгопольском уезде Каменец-Подольской губернии" [7, с. 16]. Значна частина рукописів зберігається в архіві географічного товариства і сьогодні. Своєю часу вони були проанотовані Д. К. Зеленіним. Серед рукописів з Подільської губернії є матеріали М. Орловського „Историческое описание уездного города Ольгополя" (рукопис, 1863 р.), А. Смеречинського „Географические и этнографические сведения о южной части Балтского уезда и жителей оной - молдаванах" (рукопис, 1848 р.) тощо [9, с. 1068, 1082].

Першою спеціальною роботою, яку присвячено фольклору та етнографії Поділля, є „Быт подолян" К. В. Шейковського, яка була опублікована у 1860 р. Ця праця сприяла ознайомленню широкій наукової громадськості з особливостями побуту подолян і зіграла певну роль в активізації етнологічного вивчення подільського краю [7, с. 17-18]. Відгукнувся на "Быт подолян" А. П. Свидницький своїм дослідженням "Великдень у подолян". Він не лише дав критичну оцінку праці К. В. Шейковського, але й подав своє дослідження про календарні звичаї та обряди подолян [10, с. 456-512]. Цінні фольклорно-етнологічні матеріали з Поділля використав А. П. Свидницький у автобіографічному романі "Люборацькі. Сімейна хроніка" [11] та у нарисах і статтях "Злой дух (Народные южнорусские поверья)" [12], "Відьми, чарівниці й опирі, чи то є примхи і примхливі оповідання люду українського" [13], "Остатки от времен доисторических (Народные предания)" [14].

Фольклорні записи на Поділлі у 40-60-х рр. XIX ст. проводив С. В. Руданський. Крім численних записів пісень, він у 1862 р. зробив докладний опис весільного обряду у своєму рідному с. Хомутинях [15].

Першою спробою комплексного етнологічного дослідження різних сторін матеріальної і духовної культури населення України була етнографічно-статистична експедиція в Західноруський край, проведена в 1869-1870 рр. під керівництвом П. П. Чубинського. Результати експедиції опубліковані у семи томах [16]. Значна частина матеріалів, вміщених у "Трудах...", записана на Поділлі і включає в себе усну народну творчість, звичаї та обряди, народні вірування і знання, народні юридичні звичаї, а також відомості про національний склад населення нашого краю. Так лише у 4 томі "Трудов...", присвяченому родинним звичаям і обрядам, вміщені матеріали із різних населених пунктів Подільської губернії: с. Колосики Ушицького повіту, с. Перейма Балтського повіту, м. Тиврів Вінницького повіту, с. Дашківці Літинського повіту тощо [17].

У 60-70-х рр. XIX ст. етнологічні матеріали з Поділля з'являються на сторінках місцевих періодичних видань і збірників: "Трудов Подольского губернского статистического комитета", "Подольских губернских ведомостей", "Подольских епархиальных ведомостей".

Значну етнологічну цінність мають "Статистические и этнографические материалы для описания Подольской губернии, составленные согласно инструкции Центрального статистического комитета", опубліковані у „Подольских губернских ведомостях". Ці матеріали –

докладний опис усіх повітів Подільської губернії, складений за єдиною програмою, яка включала вивчення поселення і житла, господарства і занять населення, домашніх промислів і ремесел та матеріальної культури [7, с. 19].

Велику кількість етнологічних та історико-статистичних матеріалів уміщено на сторінках "Подольских епархиальных ведомостей". За підрахунками дослідника подільського краєзнавства Л. В. Баженова на основі "Подольских епархиальных ведомостей" та місцевих історико-краєзнавчих видань протягом 1862-1917 рр. здійснили публікацію розвідок, статей, брошур, книг 83 краєзнавці. З них 40 залишили вагомий доробок з історії Поділля [18, с. 28]. Лише на сторінках "Подольских епархиальных ведомостей" за 1862-1906 рр. було опубліковано близько 100 історико-статистичних нарисів про населені пункти Поділля [4, с. 49].

У "Подольских епархиальных ведомостях" вміщені різноманітні етнологічні програми. Серед них: "Программа для собирания сведений о народных суевериях и повериях и юридических обычаях" [19], "Программа для собирания сведений о народных суевериях и повериях в Южной России" [20], "Программа для собирания историко-географических сведений о населенных местностях Новороссийского края, с обращением внимания на этнографические, статистические и экономические данные" [21]. Значний інтерес для етнологів становлять матеріали опубліковані на сторінках "Подольских епархиальных ведомостей". Серед них праці дослідників: М. Симашкевича [22], Ю. Сіцинського [23], О. Долинського [24] та багатьох інших.

Також значна кількість етнологічних матеріалів була опублікована в "Киевской старине", "Живой старине" та інших виданнях. О Венгрженевський друкує в "Киевской старине" свою розвідку про народний звичай „гонити шуляка", який був поширений на Брацлавщині [25], а Н. Дучинський у "Живой старине" - матеріали про весільні обряди в Ольгопільському повіті [26].

На початку XX ст. поглиблюється етнологічне дослідження Поділля. Вагомим внеском не лише у подільську, а й українську етнологію стали праці К. В. Широцького: "Подольские «колядки» и «щедрики»" [27], "Надгробні хрести на Україні", "Мотивы украинского орнамента", "Черты античной и древнехристианской живописи на украинских писанках", "Білоусівська церква" та багато інших [28, с. 1-13].

В цей же час паралельно із науковими етнологічними студіями проводиться велика збирацька робота з комплектування музейних фондів етнографічними предметами. Велика заслуга у створенні музейного осередку на Поділлі належить Ю. Й. Сіцинському. Завдяки енергії вченого ще у 1890 р. у Кам'янці-Подільському з'явився музей "Древлехранилище Подольского епархиального комитета", який він очолював до 1922 р. [29, с. 69-70]. На 1909 р. у збірці етнографічного відділу цього музею налічувалося 1304 одиниці зберігання. Колекція пам'яток старовини, в тому числі і етнографічна, зібрана Юхимом Йосиповичем на Поділлі, стала основою Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, який вже 115 літ є своєрідною скарбницею духовної культури українців Поділля.

Для Київського Музею Старожитностей та Мистецтв на Поділлі збирали музейні предмети М. Ф. Біляшівський

та Д. М. Щербаківський. Для етнографічного відділу Російського музею імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі музейні предмети в Подільській губернії збирали М. М. Могилянський, А. Н. Прусевич, А. Лажечников, М. Ф. Біляшівський, К. В. Широцький та інші [30, с 543-545]. Загалом нині у Російському музеї в Петербурзі зберігається 55 різновеликих етнографічних колекцій, які походять з Подільської губернії [31, с 3-29].

В кінці XIX - на початку XX ст. з'являється ряд публікацій, присвячених вивченню народних промислів Поділля. У 1912-1913 рр. губернська земська управа здійснила ґрунтовне вивчення кустарних промислів, результатом чого стала цінна узагальнююча праця „Кустарные промыслы Подольской губернии" (1916) [32]. У цьому збірнику вміщені матеріали О. Прусевича про гончарство, килимарство, вишивку, шевство, чинбарство, кошикоплетіння; В. Свідзинського і Л. Трофімова - про ткацтво; Г. Олександровича - про каменетесний та деревообробний промисли, П. Штельмаха - про кушнірство.

Протягом 1913-1917 рр. подільське земство видавало журнал "Экономическая жизнь Подолии". На його сторінках було опубліковано ряд цікавих матеріалів про розвиток кустарних промислів на Поділлі. Серед них слід згадати праці О. Прусевича про загальний стан розвитку кустарних промислів у Подільській губернії [33], про розвиток ткацтва у школах і навчально-показових школах [34], про кушнірний промисел [35]; Л. Трофімова - про циган-кустарів [36]; П. Кальницького - про шевців [37]; В. Свідзинського - про килимарство [38]; Г. Олександровича - про історію деревообробних промислів [39] та ряд інших публікацій.

У 20-х рр. з'являється ряд нових етнологічних праць про Поділля. Важливу роль в організації збирацької та дослідницької роботи на Поділлі відіграли наукові установи Всеукраїнської Академії наук. На сторінках журналу "Матеріали до етнології" опубліковано праці Л. Шульгіної "Гончарство в с Бубнівці на Поділлі" [40] та "Прилади для освітлення в с Бубнівці на Поділлі" [41], а також працю Є. Спаської "Орнамент бубнівського посуду" [42].

Велику збирацьку роботу у різних районах Поділля провела в 1924-1925 рр. комплексна експедиція Російського музею з м. Ленінграда у складі Б. Г. Крижановського, А. Г. Заремського, М. О. Фріде, А. М. Колаковської, Є. П. Данініта А. Я. Дуйсбург. Учасники експедиції збрали цінні етнологічні колекції, виконали велику кількість фотографій, замальовок настінних розписів. Також було зібрано цікавий фактичний матеріал, який дав можливість підготувати та опублікувати наукові статті: Б. Г. Крижанівського про експедицію на Поділля [43]; А. Г. Заремського - про народне мистецтво подільських українців [44]. Співробітником Державного центрального музею народознавства у м. Москві Ю. А. Самарінін проведено дослідження подільського гончарства [45].

Важливими осередками фольклорно-етнологічного дослідження Поділля у 20-х рр. були місцеві вищі учбові заклади та наукові установи: Науково-дослідна кафедра народного господарства і культури Поділля при Кам'янецькому інституті народної освіти та Кам'янець-Подільське наукове товариство при Всеукраїнській академії наук, а також Кабінет вивчення Поділля при Вінницькому філіалі Всенародної бібліотеки України [7, с 26]. Велику і цінну етнографічну колекцію було зібрано

у середині 20-х рр. у Вінницькому краєзнавчому музеї. На основі цієї збірки створено ряд експозицій та виставок [46, с 51-61]. Сьогодні ця колекція є основою етнографічних колекцій двох вінницьких музеїв: краєзнавчого і художнього.

Тридцять роки - це час деструктивних процесів та трагічних явищ у розвитку науки і культури в СРСР в цілому й в Україні зокрема. Згорталися розпочаті у 20-ті рр. теоретичні етнологічні дослідження та експедиційна діяльність. Предмет етнологічного дослідження звузився до вивчення нових соціалістичних елементів побуту. Непоправних втрат було завдано тоталітарним режимом кадровому складу української етнологічної науки. Серед багатьох репресованих вчених в одному ряду стоять імена Є. Спаської, Л. Шульгіної та багатьох інших етнологів [47, с 3-6]. Фізичне знищення сотень представників наукової, культурно-освітньої інтелігенції, заборони та страх на багато років паралізували розвиток української науки, освіти та культури.

Протягом 30-50-х рр. українське народознавство все інтенсивніше підмінялося впровадженням у народну культуру соціалістичних обрядів, традицій, свят, нового побуту. Одночасно велася активна боротьба з церквою. Разом з тим почав відмирати цілий пласт віковичного укладу життя населення краю. Для дослідження і збереження традиційно-побутової культури, усної народної творчості та народного мистецтва певних зусиль доклали Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України (з 1944 р.), державні історичні, мистецтвознавчі і краєзнавчі музеї, а також невеличкий загин ентузіастів [18, с 66].

Унікальним явищем у цьому напрямі стала діяльність фольклориста та етнографа Г. Т. Танцюри, який у 1950 р. передав до ІМФЕ АН УРСР основну частину своєї збирацької спадщини. Тут у відділі рукописних фондів під № 31 створено окремий фонд матеріалів Г. Танцюри. Цей фонд нараховує 68 одиниць збереження й охоплює понад 10 тисяч архівних аркушів [48, с 13].

З кінця 50-х рр. значно пожвавилася фольклорно-етнологічне вивчення Поділля, яке проводили Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України), його Львівське відділення, Вінницький і Кам'янець-Подільський педінститути, а також музеї Поділля і України. Пожвавилася збирацька робота і серед місцевих фольклористів та етнографів. Об'єднанню наукових зусиль сприяли Всесоюзна етнографічна нарада 1956 р. [49] та республіканська нарада збирачів фольклору, скликана ІМФЕ у січні 1957 р. Матеріали останньої частково опубліковано у новоствореному часописі „Народна творчість та етнографія", який почав виходити у цьому ж році. Тут же вміщено виступ на цій нараді Г. Т. Танцюри [50, с 52-55]. Узагальнив свій досвід збирацької роботи дослідник у книзі „Записки збирача фольклору", яка побачила світ у 1958 р. Ця праця не втратила своєї актуальності й сьогодні. До 100-річчя від дня народження фольклориста у 2001 р. її було перевидано [51]. Пісні, які протягом 12 років записував Г. Т. Танцюра від Явдохи Зуїхи, окремою книгою видрукувано у 1965 р. [52], а „Весілля в селі Зятківцях" - лише у 1998 р. [53]. М. К. Дмитренко, відомий український фольклорист та дослідник життя і творчості Г. Танцюри, у передмові

до „Весілля в селі Зятківцях" зазначив, що цей збірник можна кваліфікувати як рідкісну, оригінальну в історії вітчизняної фольклористики наукову працю, в якій всебічно, вичерпно та монографічно глибоко досліджено весільний обряд-з піснями, танцями, іграми тощо. Без перебільшення можна сказати, що це - видатна, унікальна пам'ятка українського фольклору [54, с 5-6].

У зв'язку зі створенням в Україні музеїв-скансенів у кінці 60-х рр. було проведено велику дослідницьку і збирацьку роботу з етнологічного вивчення Поділля. У новоствореному Державному музеї народної архітектури та побуту України гідне місце зайняв подільський край [55; 56].

У 70-ті рр. поживляється фольклорно-етнологічне вивчення Поділля. Підсумком багатолітньої збирацької роботи відомої фольклористики Н. А. Присяжнюк. Погребище став збірник її записів „Пісні Поділля" [57].

Помітний внесок у дослідження особливостей народної архітектури Поділля зробили праці Т. В. Косміної [58], В. П. Самойловича [59], А. Г. Данилюка [60], З. С. Гудченко [61] та інших. В. Ф. Горленко досліджував землеробські знаряддя праці [62]; В. К. Борисенко - українсько-польські взаємини [63] та родинну і календарну звичаєвість [64; 65]; А. М. Завальнюк - життя і творчість Миколи Леонтовича [66].

З середини 80(-х рр. розпочалося інтенсивне етнологічне дослідження Поділля. Першою ластівкою стала наукова конференція „Проблеми етнографії Поділля", яку проведено у 1986 р. у м. Кам'янці-Подільському. На ній було виголошено понад 150 доповідей [67]. У 1992 р. проведено дві етнологічні конференції: „Етнографія Поділля" у Вінниці [68] та „Проблеми етнографії, фольклору та соціальної географії Поділля" у м. Кам'янці-Подільському [69]. Проведення цих конференцій та видання окремими збірниками їх матеріалів засвідчило значне зростання зацікавленості подільською етнологією. У наступному році у Вінниці проведено краєзнавчі читання „Подільська старовина". До цього заходу Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм підготовлено і видруковано об'ємний збірник наукових праць під такою ж назвою. Один із розділів збірника присвячений проблемам подільської етнології [70, с 333-418]. У 1998 і 2003 роках цим же музеєм видруковано, відповідно, другий і третій випуски „Подільської старовини". На сторінках обох наукових збірників є матеріали із різних питань етнології Поділля [71, с 117-142; 72, с. 166-178].

Етнологи, фольклористи, історики та мистецтвознавці, які багато років присвятили дослідженню Поділля, у 1994 р. опублікували колективну монографію „Поділля. Історико-етнографічне дослідження". У цій праці матеріали розміщено окремими розділами. Окремо подано відомості по історію етнографічного вивчення подільського краю. Перший розділ „Історико-етнографічна характеристика Поділля", другий - „Етнографічні аспекти трудового життя", третій - „Громадський побут". У четвертому подано аналіз подільської сім'ї та шлюбно-сімейної звичаєвості. У п'ятому йдеться про матеріальну культуру, а в шостому - про духовну. Останній розділ монографії присвячено народному мистецтву і традиційним ремеслам поділля [73].

Проблемам етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині присвячено матеріали міжнародної наукової конференції, яку

проведено у 2002 р. у м. Кам'янці-Подільському [74]. Різним питанням народного мистецтва Вінниччини присвячено спеціальний випуск журналу „Народне мистецтво" [75]. Ряд матеріалів на подільське тематику вміщено останнім часом на сторінках журналу „Народна творчість та етнографія" (наприклад, Н. Зозулі про вироби народних митців Поділля [76, с 117-118], С. Маховської про розважальні весільні пісні Поділля [77, с 104-110] тощо), у щорічнику „Матеріали до української етнології" (наприклад, В. Косаківського про етнографічний музей у Вінницькому педуніверситеті [78, с 84-85] та ін), у двомісячнику „Народознавчі зошити" (В. Кушніра про гончарів с Пиріжана [79, с.700-702] тощо). Ряд етнологічних матеріалів міститься на сторінках Вінницьких та Кам'янець-Подільських історико-краєзнавчих конференцій.

В результаті Всеукраїнської фольклорно-етнологічної експедиції, проведеної у липні-серпні 2000 р. колективом вчених з Києва і Вінниці та фольклорних експедицій К. А. Смаля до с Стіни Томашпільського району на Вінниччині, світ побачила унікальна книга про фольклор і етнографію цього подільського села [80]. Експедицію до с Стіни організовано Вінницьким обласним центром народної творчості. Це перша добре методично організована та проведена експедиція, в результаті якої було видруковано книгу „Одвічна Русава" [81, с 125].

Значна робота з етнологічного вивчення Поділля проводиться Кам'янець-Подільським і Вінницьким педуніверситетами. Так лише протягом 2000-2003 рр. у ВДПУ ім. М. Коцюбинського, у народознавчому центрі, що діє при кафедрі української та зарубіжної культури, при безпосередній і активній участі автора цих рядків, було сформовано і відкрито для огляду етнографічний музей, а також створено рукописні фонди. Колекція музею на кінець 2003 р. нараховувала 2300 музейних предметів, а рукописні фонди склалися з майже 1000 архівних справ [78, с 84-85; 82, с. 287-290]. Восени 2003 р. у Вінницькому педуніверситеті проведено міжнародну наукову конференцію, присвячену проблемам народної культури Поділля в контексті національного виховання. За результатами конференції випущено збірник наукових праць [83]. У 2005 р. великим колективом молодих дослідників, під науковим керівництвом В. А. Косаківського підготовлено до друку збірку польових досліджень „Матеріали до етнології Поділля". Щороку великий студентський загін, який навчається у ВДПУ ім. М. Коцюбинського на спеціалізації „Українознавство", проводить численні фольклорно-етнологічні експедиції. Матеріали цих експедицій у вигляді добре ілюстрованих звітів зберігаються на кафедрі української та зарубіжної культури в окремому рукописному фонді, який нині налічує вже понад 600 справ. Більшість зібраних студентами матеріалів походить з Поділля.

Загалом, у 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. з'явилося декілька узагальнюючих праць, в яких висвітлено різні питання історіографії етнологічного вивчення Поділля. Це монографії Л. В. Баженова [18] і В. С. Прокопчука [4], публікації Н. С. Стаценко [5; 7], Г. А. Скрипника [84], Л. Р. Кароєвої [28], Л. В. Баженова [85] тощо. Автор не ставив собі за мету повне висвітлення історіографії подільської етнології, а намагався лише у загальних рисах показати особливості її розвитку, які характерні, в першу чергу, для Східного Поділля.

Загалом подільська етнологія пройшла довгий і складний шлях свого розвитку. На її шляху були світлі та темні сторінки. В незалежній Україні етнологічна наука розвивається швидкими темпами. Про значно зростаючий інтерес до неї свідчать і матеріали, вміщені на сторінках цього збірника, які підготовлені молодими дослідниками.

Література

1. *Геродот з Галікарнасу*. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. - К.: Довіра, 1992. - 72 с.
2. *Літопис Руський*. - К.: Дніпро, 1989. - XVI + 591 с
3. *Винокур І. С.* Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя: від кам'яного віку до середньовіччя. - Київ-Одеса: Вища школа, 1985. -128 с.
4. *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. - К.: Рідний край, 1995. -204 с.
5. *Стаценко Н. С.* Етапи етнографічного вивчення Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. - Науковий збірник. -Кам'янець-Подільський, 1992. - С. 5-8.
6. *Боплан Г. Л. де.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. - К.: Наук, думка; Кембридж (Мас): Укр. наук, ін-т, 1990. -256 с.
7. *Стаценко Н. С.* Етнографічне вивчення Поділля // Поділля: історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. С., та ін. - К.: НКЦ „Доля”, 1994. - С 13-31.
8. *Болтарович З. С.* Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. - К.: Наук, думка, 1976. - 140 с
9. *Зеленин Д. К.* Описание Рукописей ученаго архива императорскаго русскаго географическаго общества. - Пг., 1916. - Вып. 3. - 989-1280 с.
10. *Свидницький А. П.* Великдень у подолян (По поводу „Быта подолян” Шейковского. Выпуск 1-й, 1860 г., Киев) // Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. - К.: Наук, думка, 1985. - С. 456-512.
11. *Свидницький А. П.* Люборацькі. Сімейна хроніка // Там само. - С. 456-512.
12. *Свидницький А. П.* Злой дух (Народные южнорусские поверья) // Там само. - С. 406-411.
13. *Свидницький А. П.* Відьми, чарівниці й опирі, чи то є примхи і примхливі оповідання люду українського // Там само. - С 412-455.
14. *Свидницький А. П.* Остатки от времен доисторических (Народные предания) // Там само. -С. 513-516.
15. *Народні пісні* в записах Степана Рудансько-го. - К.: Музична Україна, 1972. - 291 с.
16. *Чубинский П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной императорским русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-Западный отдель. Материалы и изслѣдованія. - СПб, 1872-1878. - Т. 1-7.
17. *Чубинский П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-Западный отдель. Материалы и изслѣдованія. - Т. 4. - Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. - СПб.: №3. Типография В. Киршбаума, въ д. Министер. Фин., на Дворц. площ., 1877. - 715+45 с.
18. *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX - XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. - Кам'янець-Подільський, Кам'я-нець-Подільська міська друкарня, 1993. - 480 с
19. *Программа* для собиранія сведений о народных суевѣриях и поверьях и юридическихъ обычаях // Подольские епархиальные ведомости. - 1867. -№ 14. - С. 169-185, 211-220, 243-260. - (Далі: ПЕВ).
20. *Программа* для собиранія сведений о народных суевѣриях и поверьях в Южной России // ПЕВ. -1884. - №22. - С. 452-459; №24. - С. 504-510; №25. -С. 530-535; №26. - С. 556-563; №27. - С. 585-592.
21. *Программа* для собиранія историко-географическихъ сведений о населенныхъ местностяхъ Новороссийскаго края, с обращениемъ вниманія на этнографические, статистические и экономические данные // ПЕВ. - 1884. - №31. - С. 657-662.
22. *Симашкевич М.* Историко-географический этнографический очерк Подолия // ПЕВ. - 1875. - №4. - С. 125-153; №5. - С. 167-179; №6. - С. 186-193; №7. - С. 228-243; №8. - С. 250-265; №23. - С. 651- 661; №24. - С. 689-696; 1876. - №1. - С. 413.
23. *Сецинский Е.* Сближение смерти с рождением и браком в народной поэзии и обряде в Подольской губернии // ПЕВ. - 1885. - №24. - С. 513-526; *Його ж.* Черты из народныхъ представлений о загробномъ мире // ПЕВ. - 1885. - №18. - С. 353-362; 1887. - №9. - С.184-195; №10. - С. 208-217; *Його ж.* Пасхальне писанки // ПЕВ. - 1899. - №15. - С. 368- 373.
24. *Цолинский С.* Этнографические заметки о свадебныхъ обрядахъ собранныхъ в м. Загниткове Ольгопольскаго уезда // ПЕВ. - 1887. - №40. - С. 900-908; №41. - С. 931-940; №42. - С. 956-959; №43. - С. 977-985.
25. *Венгрженовский С.* Языческийъ обычай в Брацлавщинѣ „гонити шуляка” (этнографический очерк) // Киевская старина. - 1895. - Т. 50. - С. 281-323.
26. *Дучинский Н.* Свадебные обряды в Ольгопольскомъ уезде Подольской губернии // Живая старина. - СПб, 1896. - Вып. 3/4. - С. 501-522.
27. *Щироцький К. В.* Подільські колядки та щедрівки (їх історичний розвиток і смисл). - Хотин: Буковина, 1991.- 32 с
28. *Кароева Л. Р.* Етнографи Поділля // Етнографія Поділля. - Тези доп. наук. конф. - Вінниця, 1992. - 4.1. -С. 3-13.
29. *Скрипник Г. А.* Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток. - К.: Наук, думка, 1989. -304 с.
30. *Косаківська С. М.* Розвиток етнографічного музеєзнавства на Поділлі в кінці XIX- на початку XX ст. // Матеріали XI Подільської історико-крає-знавчої конференції / Ред. кол. : Завальнюк О. М. (відп. редактор), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін. -Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. - С. 542-545.

31. *Українці*: каталог-указатель етнографических коллекций XIX-XX веков. - Л., 1983. - 64 с.
32. *Кустарные промыслы* Подольской губерний. -К.: Типо-литография „С. В. Кульженко“, 1916. - 646 с.
33. *Прусевич А.* Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губерний // Экономическая жизнь Подоліи. - 1913. - №10-11. - С. 54-70; -№13. - С. 37-49. - (Далі - ЭЖП).
34. *Прусевич А.* Ткачество в школах и учебно-показательных мастерских Подольской губерний // ЭЖП. - 1913. - №23. - С. 1-12.
35. *Прусевич А.* Кожевенное дело в Подольской губерний // ЭЖП. - 1915. - №15. - С. 32-40.
36. *Трофимов Л.* Цыгане-кустари в Подоліи // ЭЖП. - 1913. - №13. - С. 25-27.
37. *Кальницький И. А.* Подольские кустари-сапожники и возможное содействие им со стороны Земства // ЭЖП. - 1914. - №5. - С. 3-9.
38. *Свидзинский В.* О ковровом ткачестве в Подольской губерний // ЭЖП. - 1915. - №1. - С.42-53.
39. *Александрович Г.* Опыт воссоздания истории древодельных промыслов Подольской губерний // ЭЖП. - 1917. - №5. - С. 18-26.
40. *Шульгина Л.* Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. - К., 1929. -Вип.І. - С. 111-200.
41. *Шульгина Л.* Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі // Там само. - С. 52-68.
42. *Спаська Є.* Орнамент бубнівського посуду // Там само. - С. 201-227.
43. *Крыжановский Б. Г.* Подольская экспедиция // Этнографические экспедиции 1924 и 1925 гг. -Л., 1926.-С. 22-38.
44. *Зарембский А.* Народное искусство подольских украинцев. - Л., 1928. - 48 с.
45. *Самарин Ю. А.* Подольские гончары. - М., 1929. - 54 с.
46. *Брилинг Г. Г.* К истории Винницкого областного краеведческого музея. Очерки (отрывки) // История музея в документах і спогадах: Ювіл. вип. з нагоди 80-річчя заснування музею / Відп. за вип. Л. Р. Кароєва; Вінниц. обл. краєзн. музей. - Вінниця: РВВ ВАТ „Віноблдрукарня“, 1998. - С 10-73.
47. *Скрипник Г. А.* Світлої пам'яті подвижники української науки (замість передмови) // Матеріали до етнології України: Збірник наукових праць. Щорічник. - К., 2003. - Вип. 3 (6). - С 3-Ю.
48. *Дмитренко М. К.* Гнат Танцюра. До 100-річчя від дня народження. - Київ-Вінниця, 2001. - 48 с
49. *Гуслистий К. Г.* Всесоюзна етнографічна нарада 1956 р. і питання розвитку української етнографії // Народна творчість та етнографія. - 1957. - № 1. - С 67-72. - (Далі - НТЕ).
50. *Танцюра Г. Т.* Як я збираю фольклор // НТЕ. -1957. - № 1. - С 52-55.
51. *Танцюра Г. Т.* Записки збирача фольклору. - Вінниця: ДОВ „Вінниця“, 2001. - 101 с
52. *Пісні Явдохи Зуїхи.* Записав Гнат Танцюра. -К.: Наук, думка, 1965. - 812 с
53. *Танцюра Г.* Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. - К.: Редакція часопису „Народознавство“, 1998. -
- 404 с.
54. *Дмитренко М.* Перлина українського весілля // Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. - К.: Редакція часопису „Народознавство“, 1998. - С 5-8.
55. *Гуслистий К.* Республіканський музей народної архітектури та побуту // НТЕ. - 1969. - № 3. -С. 74-77.
56. *Сікорський В.* Дарунок нащадкам // Пам'ятники України. - 1970 - № 3. - С 27-30.
57. *Пісні Поділля.* Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920-1970 рр. - К.: Наук, думка, 1976. - 524 с
58. *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля: кінець XIX-XX ст. (історико-етнографічне дослідження). - К.: Наук, думка, 1980. - 192 с
59. *Самойлович В. П.* Народное архитектурное творчество Украины. - К.: Будівельник, 1989. - 344 с.
60. *Цанілюк А. Г.* Українська хата. - К.: Наук. думка, 1991. - 112 с.
61. *Гудченко З. С.* Некоторые особенности архитектуры местечек Украины (конец XVIII-XX в.) // Советская этнография. - 1978. - № 5. - С. 109-118.
62. *Горленко В.* Етнографічна експедиція на Поділля // НТЕ. - 1967. - № 1. - С. 96-98.
63. *Борисенко В. К.* Деякі особливості народного вбрання поляків Поділля (кінець XIX- поч. XX ст.) // НТЕ. - 1973. - № 2. - С 55-59.
64. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження - К.: Наук, думка, 1988. - 192 с
65. *Борисенко В. К.* Традиції та життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. -К.: Унісерв, 2000. - 191 с
66. *Завальнюк А. Ф.* Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи. До 125-ї річниці від дня народження. - Вінниця: "Поділля-2000", 2002. -256 с.
67. *Проблеми етнографії Поділля.* Тези доп. наук, конф. / Ред. кол.: Л. В. Баженов (відп. ред.) та інші. - Кам'янець-Подільський, 1986. - 216 с.
68. *Етнографія Поділля.* Тези доп. наук, конф.: У 2-х частинах. / Ред. кол.: Кароєва Л. Р., Косаківський В. А. та ін. - Вінниця, 1992. - 72 с (Ч. I); 90 с. (Ч. II).
69. *Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля.* - Наук, збірник / Ред. кол.: Л. В. Баженов (відп. ред.) та інші. - Кам'янець-Подільський, 1992. - 251 с.
70. *Подільська старовина: 36. наук, праць: На пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Відп. ред. В. А. Косаківський. - Вінниця, 1993. -480 с.*
71. *Подільська старовина: 36. наук, праць: Ювілейний випуск до 80-річчя з часу заснування музею / Відп. ред. В. А. Косаківський. - Вінниця: РВВ ВАТ „Віноблдрукарня“, 1998. - 152 с*
72. *Подільська старовина: Наук, зб.: До 85-річчя з часу заснування Вінниц. обл. краєзн. музею / Відп. ред. Т. Р. Соломонова. - Вінниця: ТОВ „Консоль“, 1998. - 256 с.*

73. *Поділля*. Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. - К.: НКЦ „Доля”, 1994. - 504 с

74. *Проблеми* етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: Історія і сучасність: Наук. зб. / Ред. кол. Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. - Кам'янець-Подільський, 2002. - 374 с.

75. Народне мистецтво. - 2002. - № 3-4.

76. Зозуля Н. Вироби народних митців Поділля // НТЕ. - 2002. - № 1-2. - С 117-118.

77. *Маховська С.* Про розважальні весільні пісні Поділля // НТЕ. - 2003. - № 5-6. - С 104-110.

78. *Косаківський В. А.* Музей народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Матеріали до української етнології: 36. наук, праць. - К., 2004. - Вип. 4 (7). - С. 84-85.

79. *Кушнір В.* Пиріжянський осередок керамічного ремесла // Народознавчі зошити. - 2000. - № 4 (34). - С 700-702.

80. *Одвічна Русава*: Етнографія та фольклор с Стіна на Поділлі: Книга присвячується фольклористці Зої Зосимівні Чорній / Наук. ред. В. А. Косаківський. - Вінниця, 2003. - 224 с

81. *Косаківська Є.* Презентація наукового фольк-

лорно-етнологічного збірника „Одвічна Русава” // НТЕ. - 2004. - № 4. - С 124-126.

82. *Косаківський В. А., Косаківська Є. М.* Етнографічний музей та рукописні фонди Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: 36. наук, праць / Ред. кол.: Н. Л. Іваницька та ін. - Вінниця, 2004. - С 287-290.

83. *Народна культура* Поділля в контексті національного виховання: 36. наук, праць / Ред. кол.: Н. Л. Іваницька та ін. - Вінниця, 2004. - 400 с

84. *Скрипник Г.А.* Етнографічне вивчення Поділля установами Української Академії Наук у 20-ті рр. ХХ ст. // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. - Наук, збірник / Ред. кол.: Л. В. Баженов (відп. ред.) та інші. - Кам'янець-Подільський, 1992. - С. 9-10.

85. *Баженов Л. В.* Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: Історія і сучасність: Наук. зб. / Ред. кол.: Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін.- Кам'янець-Подільський, 2002. - С. 8-14.

З ФОЛЬКЛОРНОГО НАПИВШИСЬ ДЖЕРЕЛА

Тетяна Цвігун

Наші славні предки залишили нам у спадок нетлінні духовні скарби, серед яких значне місце посідає фольклорна спадщина. Якби зібрати і видати розмаїття українських народних пісень та обрядів, казок, легенд і переказів, загадок, прислів'їв, приказок і повір'їв зі всіма численними варіантами, то мали би тисячі солідних томів! Звісно, все записати неможливо, але й за те, що маємо, доземно вклоняємося невиспущим трударям-фольклористам. Це особлива категорія людей: праця їхня не завжди помітна, вони не мають з неї матеріального зиску, але їх з вдячністю згадуватимуть нащадки. Мені ж хочеться порівняти збирачів фольклору із бджолами, які збирають цілющий нектар з дивовижної квітки Народна Творчість.

Значний внесок у збереження усної народної творчості Поділля зробили Н.А. Присяжнюк та Г. Т. Танцюра. Діяльність цих подвижників гідна подиву й захоплення, а їхні записи увійшли до золотого фонду української фольклористики. Значимість їхньої титанічної праці ще оцінять науковці в майбутньому. Так Настя Андріанівна здійснила роботу, яка під силу цілому закладу: збрала та упорядкувала близько 5 тисяч пісень, 4,5 тисячі оповідань, понад 50 тисяч прислів'їв та приказок, 2,5 тисячі загадок, замовляння й повір'я, опис весілля, матеріали до народного сонника. А ще зафіксувала історію свого рідного Погребища, включаючи хроніки багатьох родин, розвиток освіти, медицини, дослідила походження місцевих імен, прізвищ, прізвиськ, 250 рецептів народних страв та інші матеріали. Головним же підсумком її життя став збірник „Пісні Поділля”, який є своєрідним пам'ятником поколінням українців, які створили і зберегли ці пісні.

Не менш вагомий ужинок Гната Танцюри - 5 тисяч пісень, близько тисячі казок, легенд, переказів, усмішок, анекдотів, 1,5 тисячі прислів'їв та приказок, понад 600

загадок, 144 зразки інструментальної музики, сотні замовлянь, голосінь, прикмет, матеріалів до народного хліборобського календаря. Проте центральне місце в його спадщині займають записи від Явдохи Зуїхи. Книга „Пісні Явдохи Зуїхи” одержала високу оцінку фольклористів та діячів культури. Завдяки їй ім'я зятковецької селянки стало відомим у всьому слов'янському світі. От якби в кожній місцевості були такі ентузіасти народної культури!

Упродовж десятиліть збирала по крупинці народні перлини незабутня М. А. Руденко. Записи Марії Авксентіївни друкувалися в багатьох збірниках, та, на жаль, наддністрянська Горлиця за життя не побачила свого доробку окремою книгою (рис. 1). А багато записаних нею пісень, як і самобутні казки Володимира Максимовича Перепелюка, потрапили в руки байдужих людей.

Рис. 1. Відкриття пам'ятного знака на могилі М.А. Руденко в с Слободі-Яришівській Могилів-Подільського району. Травень 2005 р.